

JOLANTA BEHR

Uniwersytet Wrocławski

jolanta.behr2@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2688-2836

Przepisy prawa regulujące nadanie i zmianę imienia i nazwiska jako narzędzie formowania nowego społeczeństwa w państwach o ustrojach niedemokratycznych — część II

Słowa kluczowe: zmiana imienia i nazwiska, formowanie nowego społeczeństwa, Trzecia Rzesza, Polska Ludowa, prawo antysemickie, odniemczanie

LEGAL PROVISIONS REGULATING THE GRANTING AND CHANGING
OF A NAME AND SURNAME AS A TOOL FOR FORMING A NEW SOCIETY
IN COUNTRIES WITH NON-DEMOCRATIC SYSTEMS — PART II

Abstract

The subject of the article are legal regulations concerning giving and changing names and surnames, analyzed in the context of their role in the formation of society in countries with non-democratic systems, including the creation of a model member of such a society. Administrative law and administration will be shown as a tool serving the current interests of the ruling power. The importance of the name and surname for shaping a person's personality and strengthening his relationship with a specific group will be explained, and the consequences of changes in this area will be indicated. The article will also highlight and discuss two types of provisions of legal acts regulating the granting and changing of a name and surname. The former make it possible to separate the model members of the new society from its enemies and make it easier to identify and eliminate undesirable people (laws in force in the Third Reich). The second enables the creation of a homogeneous society through the forced assimilation of selected individuals (laws in force in People's Poland aimed at de-Germanization). The article uses the legal-dogmatic method, consisting in the analysis and interpretation of the texts of legal acts, and the historical and legal method, taking into account the changes of the analyzed legal institution over the years. The work also takes into account the practice of applying the law in the researched area.

Keywords: change of name and surname, formation of a new society, Third Reich, People's Poland, anti-Jewish laws, de-Germanization

W pierwszej części pracy¹ wskazano ogólne cele, zadania oraz wymogi stawiane prawu administracyjnemu i administracji w państwach o ustrojach demokratycznych. Przeciwstawiono im prawo administracyjne i administrację w państwach o ustrojach niedemokratycznych, służące realizacji bieżących interesów panującej władzy. Określono rolę, którą odgrywają przepisy tej gałęzi prawa w formowaniu nowego społeczeństwa zgodnego z ideologią przyjętą przez władzę. Wyjaśniono również znaczenie imienia i nazwiska dla kształtowania osobowości człowieka i utrwalenia jego związku z określoną grupą, a także ich znaczenie w obrocie prawnym. Wskazano konsekwencje ich zmiany dla osoby, której dotyczą. Wyróżniono ponadto rodzaje aktów prawnych dotyczących imion i nazwisk oraz wyjaśniono ich rolę w kształtowaniu nowego społeczeństwa. W obrębie aktów prawnych odróżniających modelowych reprezentantów nowego społeczeństwa od jego wrogów skupiono się na aktach obowiązujących w Trzeciej Rzeszy, które służyły identyfikacji i eliminacji niepożądanych jednostek.

W tej części zaś zostaną scharakteryzowane akty prawne regulujące nadanie i zmianę imienia i nazwiska, będące podstawą tworzenia nowego, ujednoczonego społeczeństwa. Nastąpi to na przykładzie przepisów prawa i praktyki administrowania na Śląsku w okresie Polski Ludowej, które zmierzały do przymusowego asymilowania jednostek. W tej części zostaną również sformułowane wnioski miarodajne dla całości prowadzonych analiz.

Akty prawne ujednoczające reprezentantów nowego społeczeństwa (w drodze do asymilacji)

Tworzenie nowego społeczeństwa w państwach o ustrojach niedemokratycznych następuje również w inny sposób. Tam, gdzie miano „prawdziwego” reprezentanta społeczeństwa można uzyskać nie tylko przez więzy krwi (pochodzenie lub pokrewieństwo), ale wskutek określonego zachowania lub określonej aktywności, władza dąży do wykreowania jednolitego społeczeństwa. Następuje to przez przymusowe asymilowanie ludności, w tym nadawanie i zmienianie imion i nazwisk w określony przez władzę sposób. Celem tego jest zatarcie (wymazanie) wybranych cech charakterystycznych niektórych osób, aby ukryć ich konotacje narodowościowe, kulturowe i religijne².

¹ J. Behr, *Przepisy prawa regulujące nadanie i zmianę imienia i nazwiska jako narzędzie formowania nowego społeczeństwa w państwach o ustrojach niedemokratycznych — część I*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 45, 2023, nr 2, s. 81–91.

² Ocena tego rodzaju zmian jest złożona. Można je uznać za zjawisko negatywne, zwłaszcza gdy jest rezultatem zastosowania przymusu i presji. Wpływa wówczas niekorzystnie na wartości i cechy określonych grup osób, ponieważ pozbawia ich „dostępu do korzeni”. Wykazano bowiem, że przymusowe asymilowanie może prowadzić do zaburzeń osobowości asymilowanych jednostek, a w szerszej perspektywie również do zaburzeń obowiązującego systemu wartości w obrę-

Zakres i sposób wprowadzania zmian wynika z aktualnej polityki władz. Może on objąć w szczególności modyfikacje przepisów prawa lub ich wykładni, a także zmiany polityki administrowania, które przejawiają się wywieraniem presji przez aparat władzy na mieszkańców określonych terenów. Upowszechniana jest ponadto etymologia imion i nazwisk nadająca im nowe znaczenie (na przykład rewolucyjne lub ateistyczne)³.

Z tego powodu niniejsze analizy nie mogą się ograniczyć wyłącznie do płaszczyzny dogmatycznoprawnej. Przepisy prawa regulujące sprawy imion i nazwisk mogą bowiem być neutralne aksjologicznie, a wprowadzanie oczekiwanych przez władzę zmian może być rezultatem przymuszania i zastraszania ludności oraz narzuconego przez władzę sposobu postępowania organów administracji państwowej. Z tego powodu należy uwzględnić również praktykę administrowania i czynniki pozaprawne, w tym zachowania społeczne.

Tego rodzaju wielowymiarowe przemiany następowały na terenach Śląska, którego ludność była wielokrotnie podmiotem asymilowania w obrębie różnych państw i kultur. Proces ten nie należał do najłatwiejszych z uwagi na specyfikę ludności zamieszkującej ten obszar⁴.

Niemcy zmieniali imiona i nazwiska Ślązaków na takie, które brzmiały bardziej niemiecko, przez co tworzyli „rdzennych Niemców zamieszkujących Śląsk”⁵.

W latach 30. XX wieku nakłaniano [ich — J.B.] do zmiany nazwisk o słowiańskim brzmieniu i nadawania imion należących do niemieckiego kręgu kulturowego. Natomiast po zakończeniu II wojny światowej przystąpiono do polonizacji i repolonizacji antroponimów w ramach

bie danej społeczności lub danego kręgu kulturowego (T. Paleczny, *Międzykulturowe typy tożsamości — pomiędzy integracją a asymilacją*, „Relacje Międzykulturowe” 3, 2019, nr 1 (5), s. 11). Warto jednak dostrzec, że jeśli działania te są prowadzone w dłuższej perspektywie temporalnej i z zastosowaniem odpowiedniego systemu zachęcania i promowania, z wyłączeniem przymusu, to mogą one przynieść pozytywny efekt. W połączeniu z szerokimi procesami integracyjnymi mogą przyczynić się do powstania silnego, transkulturowego społeczeństwa (T. Paleczny, *Procesy asymilacji, transkulturowości i uniwersalizacji kulturowej. Przegląd problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2017, nr 3, s. 64). Ma to znaczenie między innymi dla asymilacji narodowej, która przybiera na sile przede wszystkim w czasie powojennym, gdy w związku z przesunięciem granic lub migracjami ludności odnotowuje się zmiany struktury społecznej. Dąży się wówczas do scalenia społeczeństwa, z uwzględnieniem czynników sprzyjających asymilacji (szerzej na temat tych czynników K. Jasiewicz, *Czynnik asymilacji narodowej*, „Przegląd Socjologiczny” 29, 1977, s. 349–391). W mojej ocenie istnienie wielowymiarowo zróżnicowanego społeczeństwa nie powinno być jednak uznane za czynnik dezintegrujący wspólnotę. Wręcz przeciwnie, różnorodność może ją wzbogacać i zwiększać jej potencjał.

³ S. Stępień, *Imiona w radzieckiej rzeczywistości. Nowe życie miało znaleźć odzwierciedlenie nawet w imionach*, „Rocznik Przemyski. Historia” 58, 2022, nr 4 (28), s. 176.

⁴ Na temat specyfiki tej grupy ludności zob. M. Szmaja, *Historyczne i społeczne uwarunkowania powstawania mniejszości niemieckiej i narodu śląskiego w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 1998, nr 4 (151), s. 39–61.

⁵ A. Jankowska-Nagórka, *Zmiana imion i nazwisk autochtonów na Dolnym Śląsku jako wyraz antyniemieckiej polityki państwa w latach 1945–1949. Kilka refleksji o sposobach postępowania władz*, „Res Historica” 2018, nr 46, s. 223.

„usuwania śladów niemczyzny”. Zarówno przedwojenne, jak i powojenne zmiany były dokonywane celem ukazania światu obrazu regionu jednolitego narodowościowo. Ponadto w obu przypadkach towarzyszyła im nie tylko szeroko zakrojona agitacja na łamach prasy, działania organizacji społecznych i politycznych, lecz przede wszystkim odpowiednie przepisy prawne pozwalające na szybką i bezpłatną zmianę nazwiska⁶.

W Polsce Ludowej w latach 1945–1949 prowadzono natomiast zintensyfikowaną akcję deteutonizacji (odniemczania). Jednym z jej obszarów była zmiana imion i nazwisk. Jej źródłem było formalnie dążenie do podkreślenia wielowiekowej obecności ludności rodzimej na tych terenach, co miało być uzasadnieniem powojennego przesunięcia granic Polski. Dostrzega się jednak, że działania te wiązały się z presją władzy i społeczeństwa, aby niszczyć ślady niemczyzny na Ziemiach Odzyskanych. Mowa o tak zwanym germanożerstwie, które uznawano za jedną z cnót⁷. Proces ten był ugruntowany prawnie, politycznie i społecznie⁸.

Przepisami dekretu z dnia 10 listopada 1945 roku o zmianie i ustalaniu imion i nazwisk wydanego przez Radę Ministrów i zatwierdzonego przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej⁹ dopuszczono zmianę imienia i nazwiska na wniosek strony. Przesłanką zmiany była ważna przyczyna, w tym jego niepolskie brzmienie (art. 3 ust. 2 pkt 5 oraz art. 10 ust. 2 pkt 2 w zw. z art. 3 ust. 2 pkt 5). Dekret regulował również sprawy zmiany nazwiska, polegającej na przystosowaniu jego zniekształconej pisowni do zasad pisowni polskiej (art. 2 ust. 4). Akt określał ponadto procedurę ustalania nazwisk obywateli polskich i apatrydów zamieszkujących na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, względem których zachodziły wątpliwości dotyczące brzmienia lub pisowni ich nazwiska. Właściwy organ działał wówczas na wniosek strony lub z urzędu (art. 12). Mógł zatem ingerować w ten obszar bez wiedzy i zgody osoby, której zmiana dotyczyła.

Przepisy dekretu nie wprowadzały środków mających na celu przymuszenie osób do zmiany ich obcobrzmiących imion i nazwisk. Dostrzega się jednak, że działania represyjne w ramach odniemczania były regulowane aktami prawa

⁶ M. Choroś, *Zmiany imion i nazwisk w latach 1945–1950 na Ziemi Nyskiej w świetle materiałów archiwalnych*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 74, 2019, nr 2, s. 62.

⁷ A. Jankowska-Nagórka, „Deteutonizacja” *Dolnego Śląska w latach 1945–1949 jako przykład polityki władz Polski Ludowej wymierzonej przeciwko niemczyźnie*, mps rozprawy doktorskiej, Kraków 2017, s. 201.

⁸ W artykule *Złowrogie imiona*, opublikowanym w katowickim „Dzienniku Zachodnim” z 22 marca 1945 roku, była mowa o plamieniu i narażaniu na pośmiewisko Polaka posługującego się niemieckim imieniem (Niejaki X, *Złowrogie imiona*, „Dziennik Zachodni” 22.03.1945, nr 39, s. 2).

⁹ Dz.U. z 1945 r. Nr 56, poz. 310. Uchylił niejednolite regulacje w tym zakresie: rozporządzenie Rządu Pruskiego o zmianie nazwisk z dnia 3 listopada 1919 roku (Zb. u. prusk., s. 177), rozporządzenie Rządu Pruskiego o przybieraniu nazwisk szlacheckich w postaci zupełnej z dnia 3 listopada 1919 roku (Zb. u. prusk., s. 179), rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych Prus z dnia 12 lutego 1920 roku (Dziennik Ministerialny Pruskiej Administracji Wewnętrznej, s. 74), zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 1937 roku w sprawie zmiany imion osób, zamieszkałych na obszarze górnośląskiej części województwa śląskiego (Dz.Urz. Min. Sprawiedl., Nr 5, s. 69).

wewnętrznie obowiązującego. Akty te były wiążące dla organów administracji, a ich treść nie była podawana do publicznej wiadomości. Przekazywano ją osobom orzekającym w ramach struktury administracji, czyniono to między innymi na konferencjach i szkoleniach¹⁰.

Szczególną rolę w tym zakresie odegrały postanowienia okólnika Ministra Ziem Odzyskanych nr 22/48 z dnia 8 maja 1948 roku o zmianie i ustalaniu imion i nazwisk. Punkt 3 aktu stanowił, że wnioski w przedmiocie spolszczenia imienia lub nazwiska należy spisać natychmiast, a raz złożone oświadczenie woli nie podlega cofnięciu. W pkt 4 stwierdzono, że:

osoby nie wykazujące specjalnie złej woli, a tylko nieświadomość względnie przyzwyczajenie do niemieckiego nazwiska, należy uświadomić, przekonać i wskazać na dobrodziejstwa omawianej ustawy, która zezwala obywatelowi polskiemu spolszczyć lub zmienić nazwisko na polskie. O osobach wykazujących jawnie złą wolę w tym kierunku, należy donieść Starostwu¹¹.

Za przejawianie niechęci do zmiany imienia bądź nazwiska można było orzec kary: nagany z ostrzeżeniem, zmiany mieszkania na gorsze, zwolnienia z urzędu, cofnięcia koncesji lub grzywny do wysokości 30 tys. zł¹².

Starosta był organem zobowiązanym do złożenia sprawozdania z wykonania akcji przymusowej zmiany. Analiza treści sprawozdań potwierdza, że akcje te prowadzono z różnym nasileniem na różnych terenach. Wynikało to najczęściej z osobistego zaangażowania danego starosty w budowę nowego społeczeństwa oraz ze stosunku ludności zamieszkującej dany obszar do procesu odniemczania. Na obszarze niektórych starostw prowadzono szeroko zakrojoną przymusową zmianę imion i nazwisk, wzywając opornych mieszkańców do urzędu¹³. Odnotowano również:

silną tendencję do zmiany nazwisk zniemczonych lub przyjętych pod przymusem władz nazistowskich. Urząd Wojewódzki w Katowicach starał się o promowanie tendencji do repolonizacji zmienionych nazwisk oraz o organizowanie akcji masowej, podobnej do tej z okresu przed II wojną światową¹⁴.

Ujednoczanie społeczeństwa następowało również poprzez nadawanie określonych imion. Neutralny aksjologicznie art. 66 dekretu z dnia 25 września 1945 roku Prawo o aktach stanu cywilnego (dalej: p.a.s.c.) stanowił:

¹⁰ M. Świder, *Odniemczanie na Opolszczyźnie w latach 1945–1950 na przykładzie zmian nazwisk*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” 2009, nr 5, s. 125–126.

¹¹ Okólnik nr 22/48 z dnia 8 maja 1948 roku o zmianie i ustalaniu imion i nazwisk, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. V/174, Sprawy zmiany nazwisk i imion 1948–1949, 25 V 1948, numer karty nieczytelny, cyt. za: A. Jankowska-Nagórka, *Zmiana imion i nazwisk autochtonów na Dolnym Śląsku...*, s. 222.

¹² A. Jankowska-Nagórka, *Zmiana imion i nazwisk autochtonów na Dolnym Śląsku...*, s. 222.

¹³ *Ibidem*, s. 225.

¹⁴ M. Świder, *Odniemczanie na Opolszczyźnie...*, s. 118.

Urzędnik stanu cywilnego odmówi wpisania imienia:

- a) ośmieszającego lub nieprzyzwoitego;
- b) w postaci skażonej lub zniekształconej;
- c) w formie zdrobniałej, chyba że ta usamodzielniała się;
- d) w postaci regionalnej, nie używanej na obszarze Państwa;
- e) imienia, którego posiadanie utrudnia współzycie w społeczeństwie¹⁵.

Odmowa określona w cytowanym przepisie była aktem związanym, przepis stanowił bowiem imperatywnie — „urzędnik odmówi”. W każdym więc przypadku, gdy została zrealizowana przesłanka określona w przepisie, odmawiano nadania imienia. Sposób konstrukcji normy — posługiwanie się zwrotami niedookreślonymi — sprawiał, że organ dysponował znaczną swobodą oceną w zakresie decydowania o tym, który stan faktyczny realizuje wskazane przesłanki.

Istotną rolę w interpretowaniu cytowanego przepisu odegrały działania wojewodów. W kwietniu 1946 roku poinformowano urzędników urzędów stanu cywilnego o treści art. 66 p.a.s.c., przypominając, że urzędnik stanu cywilnego może odmówić wpisania imienia, które mogłoby utrudnić życie w społeczeństwie osobie używającej go. Wskazano przy tym, że nadawanie imion typowo niemieckich jest praktyką, która bezspornie utrudnia współzycie w polskim społeczeństwie. Zabroniono też wpisywania do akt imion typowo niemieckich oraz imion, którymi posługiwali się Niemcy. W 1947 roku zastrzeżono politykę — odmówiono sporządzania aktów urodzenia dzieciom, którym zamierzano nadać niemieckie imiona. Zachęcano ponadto do posługiwania się imionami ujętymi na liście imion sporządzonej przez organy administracji. Aktywność w tym obszarze zintensyfikowano latem 1947 roku, stosując rozbudowany katalog faktycznych i prawnych działań administracji. Zwalniano z opłat za publikację w prasie zmian nazwisk, prowadzono propagandę wymierzoną w osoby niezamierzające dokonywać zmian, a ponadto odmawiano przyjmowania dzieci noszących nazwiska niemieckie lub niemieckobrzmiące do szkół średnich. Odmawiano też załatwiania spraw urzędowych osobom noszącym takie nazwiska oraz utrudniano im znalezienie pracy i uzyskiwanie kart żywnościowych. Polonizację imion i nazwisk uznano wówczas za najważniejszy aspekt repolonizacji¹⁶.

Zmieniano ponadto nazwiska bez wiedzy i zgody stron. W toku kontroli stwierdzono, że pisownia 20% nazwisk ujawnionych w aktach była niezgodna z pisownią nazwisk stosowaną w załączonych do nich dokumentach. W niektórych miejscowościach urzędnicy polonizowali nazwiska także poprzez dostosowywanie ich pisowni¹⁷.

Istotną rolę w zmianie imion i nazwisk w ramach ujednociania społeczeństwa odegrały również przepisy zarządzenia nr 72 Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1952 roku w sprawie pisowni nazwisk i imion w dowodach osobi-

¹⁵ Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 272.

¹⁶ M. Świder, *Odniemczanie na Opolszczyźnie...*, s. 121–123.

¹⁷ *Ibidem*, s. 126.

stych i tymczasowych zaświadczeniach tożsamości¹⁸, wydanego na podstawie art. 10 ust. 2 dekretu z dnia 22 października 1951 roku o dowodach osobistych¹⁹.

Akt ten regulował działanie właściwego organu administracji w związku z wpisywaniem imion i nazwisk do dowodów osobistych i tymczasowych zaświadczeń tożsamości. W § 1 tego aktu zobowiązywano organ do zastępowania znaków pisarskich niestosowanych w polskiej pisowni znakami polskimi (na przykład Grünberg oraz Böhm należało odtąd pisać Gruenberg oraz Boehm). Działanie to organ podejmował z urzędu. Nie były zatem wymagane wniosek strony ani jej zgoda. Paragrafy 2 i 3 zobowiązywały zaś organ do stosowania z urzędu polskiej pisowni imion oraz nazwisk o brzmieniu obcym lub tych, których pisownia została zniekształcona. Zakazane było jednak zmienianie brzmienia i pisowni imion, które nie miały w języku polskim wyraźnego odpowiednika, w tym Carmen, Benito, Kurt, Gottlieb. Na podstawie § 4 zarządzenia na wniosek strony można było wpisywać nazwiska obce w ich fonetycznym brzmieniu (na przykład Szmyt zamiast Schmidt).

O wszelkich zmianach dokonanych w pisowni lub brzmieniu imion i nazwisk w dowodach osobistych i tymczasowych zaświadczeniach tożsamości władze, które dokonały zmiany, były zobowiązane zawiadomić właściwy urząd stanu cywilnego w celu uwidocznienia odpowiednich wzmianek w aktach stanu cywilnego. Zmiany te należało wprowadzić również do wszystkich dokumentów strony na podstawie wzmianki w aktach stanu cywilnego, do czego zobowiązywał § 5 zarządzenia. Oznaczało to, że rezultatem materialno-technicznego działania organu administracyjnego, które polegało na zastępowaniu określonych znaków lub dostosowywaniu ich brzmienia do brzmienia polskiego, była materialna zmiana imienia i (lub) nazwiska osoby. Z uwagi na to, że dowód osobisty i tymczasowe zaświadczenia tożsamości były jedynymi dokumentami stwierdzającymi tożsamość osób²⁰, wszelkie zmiany w ich obrębie oddziaływały bezpośrednio na osoby, których dotyczyły. Badane przepisy umożliwiały zatem obejście przepisów regulujących zmianę imienia i nazwiska w formie decyzji administracyjnej, ułatwiając dokonywanie zmian przez organy administracji.

Warto ponadto zwrócić uwagę na zakres temporalny zmian — oddziaływały one wstecznie (*ex tunc*). Oznacza to, że zmiana pisowni imion lub nazwisk rodziców skutkowałą modyfikacją tychże danych wobec ich dzieci. Procedura ta nie zawsze była prowadzona rzetelnie, a zmiany nie były wprowadzane w jednakowy sposób w każdym przypadku. W skrajnych przypadkach nazwisko każdego z kilkorga rodzeństwa było zniekształcone w inny sposób, co prowadziło do trudności w ich identyfikowaniu²¹.

¹⁸ Niepublikowany, referowany na podstawie analizy orzecznictwa, które przytaczało poszczególne artykuły, oraz na podstawie uzasadnienia do projektu nowej ustawy.

¹⁹ Dz.U. z 1951 r. Nr 55, poz. 382.

²⁰ Art. 5 ust. 1 dekretu z dnia 22 października 1951 roku o dowodach osobistych.

²¹ Zob. wyrok WSA w Opolu z 20 czerwca 2006 roku, II SA/Op 170/06, LEX nr 934925; postanowienie SN z dnia 27 listopada 1965 roku, III CR 296/63, OSNC 1966/6/101.

Opisywana polityka „zachęcania” ludności do dobrowolnej zmiany imion i nazwisk oraz przymusowego ich ustalania została złagodzona w kolejnych latach. Nadal istniały jednak formalnoprawne podstawy do dobrowolnej zmiany inicjowanej przez stronę. Zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 15 listopada 1956 roku o zmianie imion i nazwisk²² wnioski o zmianę nazwiska podlegały uwzględnieniu, jeżeli były uzasadnione ważnymi względami. Zachodziły one między innymi wtedy, gdy wnioskodawca nosił nazwisko o brzmieniu niepolskim (art. 2 ust. 2 pkt 2 ustawy).

Wnioski

Imię i nazwisko odgrywają istotną rolę, ułatwiają bowiem funkcjonowanie osoby w przestrzeni publicznej i prywatnej. Służą urzędowemu oznaczeniu osoby w społeczeństwie oraz odróżnieniu jej od innych osób w kontaktach prywatnych. Utożsamiają one osobę z określoną grupą, wskazując na powiązania, w tym rodzinne, etniczne, kulturowe i narodowościowe. Zmiany w tym obrębie oddziałują na osobę, której zmiana dotyczy, oraz na postrzeganie jej przez innych ludzi.

Imię i nazwisko są uznawane za czynniki stereotypizujące. Przyczyniają się do apriorycznego przypisania nam określonych cech charakterystycznych, bez uprzedniego zweryfikowania ich występowania.

Sprawy z zakresu nadawania i zmiany imienia i nazwiska wzbudzają zainteresowanie wśród rządzących, wiążą się bowiem z polityką bezpieczeństwa państwa. W państwach o ustrojach niedemokratycznych pełnią też dodatkową funkcję — ułatwiają wykreowanie nowego społeczeństwa, zgodnego z ideologią propagowaną przez władzę. Odpowiednie sformułowanie przepisów prawa i prowadzenie określonej polityki administracyjnej w tym zakresie mogą zatem przyczynić się do osiągnięcia celów zamierzonych przez władzę, w tym do stworzenia modelowego reprezentanta społeczeństwa.

Analiza treści przepisów prawa w wybranych państwach o ustrojach niedemokratycznych wykazała, że mogą one przyczynić się do formowania nowego społeczeństwa na dwa sposoby. Każdy z nich jest związany z określoną wizją państwa i społeczeństwa.

Po pierwsze, przepisy te mogą wspierać utrwalanie podziałów społecznych i umożliwiać odróżnianie modelowych reprezentantów społeczeństwa od jego wrogów. Są one najczęściej uchwalane *ad hoc*, a ich treść jest zgodna materialnie z ideologią propagowaną przez panującą władzę. Ułatwiają one bezsporne zidentyfikowanie oraz prześladowanie, a nawet wyeliminowanie niepożądanych osób, przez co stwarzają podwaliny pod uformowanie i funkcjonowanie hermetycznej grupy wybrańców, która jest uznawana za „wyłącznie godnych i prawdziwych” reprezentantów społeczeństwa.

²² Dz.U. z 1956 r. Nr 56, poz. 254.

Tak pojmowane przepisy są jednym z elementów szeroko zakrojonej i konsekwentnie realizowanej polityki terroru skierowanej przeciwko osobom niepopierającym rządzących i niewpisującym się w pełni w politykę wiodącą i grupy dzierżącej władzę w państwie. Zastosowanie tych przepisów prowadzi do nasilenia antagonizmów społecznych. Taki sposób konstruowania przepisów prawa jest właściwy dla państw, w których społeczeństwo jest hermetyczne, a członkostwo w nim ma charakter ekskluzywny, w tym wynikający z urodzenia (więzów krwi), czego przykładem są regulacje prawne obowiązujące w Trzeciej Rzeszy.

Po drugie, przepisy te mogą przyczynić się do wykreowania jednolitego społeczeństwa. Dzięki ich zastosowaniu może nastąpić przymusowe asymilowanie ludności przez nadawanie i zmienianie imion i nazwisk w sposób określony przez władzę. Celem tego jest zatarcie (wymazanie) określonych cech charakterystycznych wybranych grup osób, aby ukryć ich związki narodowościowe, kulturowe i religijne. Tego rodzaju zmiany prowadzi się najczęściej w obrębie grup mających względnie inkluzywny charakter, czyli takich, do których można należeć wskutek określonego działania (na przykład zachowania). Czynione analizy wykazały, że do osiągnięcia takiego rezultatu nie jest konieczne uchwalanie przepisów prawa *ad hoc*. Wystarczy natomiast odpowiednia modyfikacja praktyki administrowania, ułatwiająca — w połączeniu ze zgodną z zamierzeniami władzy interpretacją pojęć nieokreślonych — osiągnięcie celów wyznaczonych przez władzę.

Wspólne i charakterystyczne dla każdego z tych sposobów kreowania nowego społeczeństwa jest wywieranie presji przez aparat władzy na mieszkańców określonych terenów, czemu towarzyszą przymuszanie i zastraszanie ludności. Wspiera to represyjna polityka względem osób niepodporządkowujących się władzy w różnych obszarach życia, w tym w zakresie korzystania z usług publicznych.

Bibliografia

Literatura

- Behr J., *Przepisy prawa regulujące nadanie i zmianę imienia i nazwiska jako narzędzie formowania nowego społeczeństwa w państwach o ustrojach niedemokratycznych – część I*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 45, 2023, nr 2, s. 81–91.
- Choroś M., *Zmiany imion i nazwisk w latach 1945–1950 na Ziemi Nyskiej w świetle materiałów archiwalnych*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 74, 2019, nr 2, s. 61–80.
- Jankowska-Nagórka A., *„Deteutonizacja” Dolnego Śląska w latach 1945–1949 jako przykład polityki władz Polski Ludowej wymierzonej przeciwko Niemczyźnie*, mps rozprawy doktorskiej, Kraków 2017.
- Jankowska-Nagórka A., *Zmiana imion i nazwisk autochtonów na Dolnym Śląsku jako wyraz antyniemieckiej polityki państwa w latach 1945–1949. Kilka refleksji o sposobach postępowania władz*, „Res Historica” 2018, nr 46, s. 219–233.
- Jasiewicz K., *Czynnik asymilacji narodowej*, „Przegląd Socjologiczny” 29, 1977, s. 349–391.
- Paleczny T., *Międzykulturowe typy tożsamości — pomiędzy integracją a asymilacją*, „Relacje Międzykulturowe” 3, 2019, nr 1 (5), s. 11–33.

- Paleczny T., *Procesy asymilacji, transkultuacji i uniwersalizacji kulturowej. Przegląd problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2017, nr 3, s. 63–81.
- Stępień S., *Imiona w radzieckiej rzeczywistości. Nowe życie miało znaleźć odzwierciedlenie nawet w imionach*, „Rocznik Przemyski. Historia” 58, 2022, nr 4 (28), s. 173–198.
- Szmeja M., *Historyczne i społeczne uwarunkowania powstawania mniejszości niemieckiej i narodu śląskiego w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 1998, nr 4 (151), s. 39–65.
- Świder M., *Odniemczanie na Opolszczyźnie w latach 1945–1950 na przykładzie zmian nazwisk*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” 2009, nr 5, s. 113–127.

Źródła prawa

- Dekret z dnia 25 września 1945 roku Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 272).
- Dekret z dnia 22 października 1951 roku o dowodach osobistych (Dz.U. z 1951 r. Nr 55, poz. 382).
- Okólnik nr 22/48 z dnia 8 maja 1948 roku o zmianie i ustalaniu imion i nazwisk, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. V/174, Sprawy zmiany nazwisk i imion 1948–1949, 25 V 1948.
- Ustawa z dnia 15 listopada 1956 roku o zmianie imion i nazwisk (Dz.U. z 1956 r. Nr 56, poz. 254).
- Zarządzenie nr 72 Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1952 roku w sprawie pisowni nazwisk i imion w dowodach osobistych i tymczasowych zaświadczeniach tożsamości (niepubl.)

Inne źródła

- Niejaki X, *Złowrogie imiona*, „Dziennik Zachodni” 22.03.1945, nr 39, s. 2.
- Postanowienie SN z dnia 27 listopada 1965 roku, III CR 296/63, OSNC 1966/6/101.
- Wyrok WSA w Opolu z 20 czerwca 2006 roku, II SA/Op 170/06, LEX nr 934925.